

NAGY PÉTER TIBOR

A természettudományok választása a kolozsvári egyetemen 1872–1918

A felsőoktatásba kerülés valószínűsége szorosan összefügg a szülőknek a társadalmi ranglétrán elfoglalt helyével. Ez a hely általában a foglalkozásból, vagyomból, iskolázottságból, a lakóhely városias jellegéből mintegy automatikusan következik. A magyarországi egyetemi hallgatóság összetételén további speciális egyenlőtlenségek is tanulmányozhatók: mégpedig az, hogy hogyan hat az etnikai háttér és a felekezet az egyetemvégezés valószínűségére. A kolozsvári tudományegyetemen 1872 és 1918 között külön humánbölcsészeti és természettudományi kar működött, így az elemzés még arra is kiterjedt, hogy ezek a tényezők hogyan függnek össze a tantárgyi-tudományági irányultsággal. Az elmúlt évtizedek kutatásai igazolták, hogy a szabad egyetemrelépés viszonyai között – tehát pl. a vizsgált korszakban – a zsidó vallásúak és a német anyanyelvűek egyetemvégezési valószínűsége kiemelten nagy volt.

Az¹ oktatásszociológia egyik legalapvetőbb megállapítása szerint a felsőoktatásba kerülés valószínűsége szorosan összefügg a szülők társadalmi ranglétrán elfoglalt helyével. Ez a hely általában a foglalkozásból, vagyomból, iskolázottságból, a lakóhely városias jellegéből mintegy automatikusan következik – mindenütt a 19-20. századi Európában. A magyarországi egyetemi hallgatóság összetételén további speciális egyenlőtlenségek is tanulmányozhatók: mégpedig az, hogy hogyan hat az etnikai háttér és a felekezet az egyetemvégezés valószínűségére (Karády, 2001). S minthogy a kolozsvári tudományegyetemen külön humánbölcsészeti és természettudományi kar működött, az elemzési lehetőség még arra is kiterjed, hogy ezek a tényezők hogyan függnek össze a tantárgyi-tudományági irányultsággal (Nagy, 2006). Az elmúlt évtizedek kutatásai egyértelműen igazolták, hogy a szabad egyetemrelépés viszonyai között a zsidó vallásúak és a német anyanyelvűek egyetemvégezési valószínűsége kiemelten nagy (Karády, 2001). A kolozsvári egyetem teljes 1872-1918-as beiratkozott népességét tekintve, a zsidó népesség az Erdélyben és környékén élt zsidók számához képest alulreprezentáltnak tűnik, de ha az időtengelyen is vizsgálódunk, ez az alulreprezentáció az utolsó évtizedre felülreprezentációvá változik. Míg tehát az első benyomások annak az érvelésnek (Gyáni, 1998) adnak igazat, mely a tradicionális normákat követő ortodox zsidó népesség világi iskolázással kapcsolatos távolságtartását hangsúlyozza, az alaposabb vizsgálódás azt mutatja, hogy az ortodox népesség bizonyos fáziskéséssel, de követi a neológok iskoláztatási stratégiáját – igazolva Karády megállapításait (Karády, 1998; Nagy, 2008). Nem véletlenszerű, hanem előrelátható annak egyre növekvő valószínűsége, hogy a tudományegyetem növekvő számban termeljen zsidó vallású tanárokat, tudósokat.

Az alábbi táblázatokban azt mutatjuk be, hogy a tudományegyetemek felé igyekvő – tehát

¹ A szerző köszönettel tartozik a Karády Viktor vezette European Research Council kutatásnak, a maga vezette K77530 sz. OTKA kutatásnak és a Microsoft Unlimited Potentialnak, valamint az adatfelvétel első változatát elkészítő dr. Nastasenak.

nem jogászi, mérnöki, orvosi pályát (Karády – Nastase, 2004), hanem tudományos pályát és középiskolai tanári pályát választó fiatalokat (az időszak legvégét leszámítva: fiatal férfiakat) hogyan befolyásolja etnikai és konfesszionális hátterük abban, hogy a bölcsészkar vagy a természettudományi kar válasszák. (A Bölcsészkar és a Természettudományi Kar tudományági munkamegosztása teljesen azonos volt a maival, azzal a különbséggel, hogy akkoriban a földrajzot a bölcsészkaron tanították). Megjegyzendő, hogy míg a felekezeti hovatartozást a tényleges bejegyzés alapján állapítottuk meg, az etnikai hátteret névjelleg-vizsgálattal. A névjelleg – noha az egyének etnikai identitásáról semmiképpen nem tájékoztat – azt a minimális következtetést a nem magyar névjellegűek esetében megengedi, hogy a család egykori etnikai hovatartozását (melyet a családnév mindenképpen kifejezett) az igen intenzív névmagyarosítási hullámok ellenére sem kívánta a környezet előtt „elrejtetni” (Karády – Kozma, 2002).

A táblázatok első három oszlopában a tudományegyetem két karára járók számát láthatjuk, a második három oszlopban pedig azt, hogy a BTK ra illetve TTK-ra járók hány százalékát tette ki a baloldalt megnevezett etno-konfesszionális csoport. A reprezentáció ebben az esetben azt jelenti, hogy az adott csoportra mennyire jellemző éppen a természettudományok választása – az érték akkor 1.00, ha pontosan olyan valószínűséggel választják a csoporthoz tartozók a természettudományokat, mint általában a tudományegyetemet.

A tudományegyetemi orientációjuk 62,6 %-a, a természettudományi orientációjuknak csak 57,2 %-a volt magyar.

1. táblázat. Magyarok részvétele a kolozsvári BTK és TTK hallgatóságában

	5 Kol. BTK	6 Kol. TTK	összes	5 Kol. BTK	6 Kol. TTK	összes	Repre- zentáció
magyar/nincs adat	32	25	57	1,2	2,4	1,5	1,56
magyar/rkat.	482	228	710	17,9	21,7	19,0	1,14
magyar/gkat.	26	13	39	1,0	1,2	1,0	1,19
magyar/ref.	919	247	1166	34,2	23,5	31,1	0,75
magyar/ev.	64	29	93	2,4	2,8	2,5	1,11
magyar/zsidó	24	13	37	0,9	1,2	1,0	1,25
magyar/gkel.	9	0	9	0,3	0,0	0,2	0,00
magyar/unit.	184	47	231	6,8	4,5	6,2	0,72
Magyarok összesen	1740	602	2342	64,7	57,2	62,6	0,91

A természettudományi kar választását – a bölcsészkarral szemben – részben a konkrét egyetemi kar ideológiai arculatának elfogadása, részben a honi értelmiség és polgárság ideológiai osztóvonalai közötti elhelyezkedés alapján jól magyarázhatjuk.

Minthogy a budapesti egyetem katolikus jellegű volt, s a szűkebben vett Kelet-Magyarország nagy közponjaiban, Debrecenben, Nagyváradon nem működött egyetem, a kolozsvári egyetem felé lényegesen nagyobb érdeklődés nyilvánult meg a magyar protestáns, mint a katolikus közép-retegek részéről. Noha Erdélyben a kálvinisták és katolikusok egyenlő nagyságú tömböt képeztek, némiképp több magyar református, mint magyar katolikus járt a természettudományi karra. Mégis a bölcsészképzés egészéhez viszonyítva ez a 23,5 %-nyi magyar kálvinista természettudós alulreprezentált volt, hiszen a humánszakok – történelem és irodalom – sokkal inkább, és főleg erdély határain túlról is, vonzották a kálvinisták gyerekeit.

Minthogy Erdély volt a magyar unitarizmus központja, és ezen belül Kolozsvár volt mind az

egyházigazgatás, mind az értelmiségképzés legfontosabb helyszíne, a magyar unitáriusok erősen felülreprezentáltak voltak a helyi tudományegyetemi és tanárképzésben. (Minthogy már az előző unitárius nemzedék is erősen felülreprezentált volt az iskolázott elitben – ellentétben a kálvinistával – várható az általános felülreprezentációja a tudományegyetemen. A természettudományok alulreprezentációja pedig hasonló okokból következik, mint a reformátusok esetében: ideológiai szempontból fontosabbak a bölcsészettudományok.)

A többi magyar csoport vonatkozásában éppen ennek komplementereként van felülreprezentáció: azaz, mivel a kálvinisták és unitáriusok nagy erővel vannak jelen a BTK-n, ez ott némi képp csökkenti a római- és görögkatolikusok részarányát. Ez pedig katolikus felülreprezentációt hoz létre a TTK-n. Az erősebb polgárosodottság, azaz a természettudományos ismeretek erősebb használhatósága az oka a magyar zsidók és a magyar evangélikusok felülreprezentációjának.

Noha a kolozsvári egyetem állami egyetem volt, fokozottan szekuláris arculattal, a tanári és tudományos pályákat választók nem függetleníthették magukat attól, hogy a potenciális munkahelyül szolgáló középiskola-rendszer óriási hányada felekezeti tulajdonban volt, s hogy az állami kinevezéseknél – nemcsak az iskolai kinevezéseknél, de egyetemi és hivatali pozícióknál is, ösztöndíjaknál is – a felekezeti egyensúlyok mindig fontos érvként szolgáltak. Természetes módon nagyobb súllyal esett latba a felekezeti hovatartozás mérlegelése azoknál az állásoknál, ösztöndíjaknál, melyek olyan tudományterületekhez, iskolai tárgyakhoz kapcsolódtak, melyek a felekezeti önmeghatározásnak fontos részét képezték. Így a történelemmel és az irodalommal, ill. a nagy kultúrkörökhöz kötődő élő idegen-nyelvekkel, a teológusképzéssel is kapcsolatos klasszikus nyelvekkel összefüggésben álló állásokra nagyobb eséllyel pályázhattak azok, akiknek volt valamilyen felekezeti támogatója, vagy legalábbis, akiknek kinevezését valamely felekezetnek tett gesztusként elszámolhatta a kormányzat, vagy kinevező hatóság. Értelemszerűen azok, akik oly mértékben idegenkedtek családirag örökölt felekezeti háttérüktől, hogy még az államigazgatási felekezet-nyilvántartási szabályzatok megsértését is vállalták – azaz nem szolgáltattak adatot beiratkozáskor felekezetükről, vagy – erre külföldön volt lehetőség – kifejezetten felekezetenkívüli állapotba kerültek, jobban vonzódhattak a felekezeti befolyástól és szempontrendszerrel mindig is távolibb természettudományok felé. A természettudományi karon a felekezethez nem tartozó magyarok 2,4 %-os arányukkal másfélszeresen felülreprezentáltak.

A németek általában minden felekezeti csoportban felülreprezentáltak a TTK-n, ami ismét a BTK magyar nemzeti szimbólumokkal kapcsolatos tevékenységének tudható be. Az abszolút számban is számottevő csoportok közül a katolikusokat és a zsidókat az átlagosnál nagyobb, viszont a legnagyobb tömeget jelentő evangélikusokat az átlagosnál kisebb felülreprezentáció jellemzi. E különös jelenségre az szolgáltat magyarázatot, hogy az erdélyi szász városok evangélikus polgársága elég jómódú volt ahhoz, hogy tudományos orientáció esetén is külföldön – akár Németországban – keresse a boldogulás lehetőségét (Szögi, 2001), viszont a nagyméretű evangélikus iskolarendszerbe mindenképpen igen sok tanár kellett.

2. Táblázat: Németek részvétele a kolozsvári BTK és TTK hallgatóságában

	5 Kol. BTK	6 Kol. TTK	összes	5 Kol. BTK	6 Kol. TTK	összes	Repre- zentáció
német/nincs adat	13	12	25	0,5	1,1	0,7	1,71
német/rkat.	177	94	271	6,6	8,9	7,2	1,23
német/gkat.	1	0	1	0,0	0,0	0,0	0,00
német/ref.	23	12	35	0,9	1,1	0,9	1,22
német/ev.	228	93	321	8,5	8,8	8,6	1,03
német/zsidó	29	22	51	1,1	2,1	1,4	1,53
német/gkel.	1	1	2	0,0	0,1	0,1	1,78
német/unit.	3	2	5	0,1	0,2	0,1	1,42
Németek összesen	475	236	711	17,7	22,4	19,0	1,18

A románok – miközben nagyon alulreprezentáltak a képzés egészében, a hallgatóságnak mindössze 3,8%-át téve ki, némiképp felülreprezentáltak a természettudományokban (bár olyan kevéssé, hogy nyilvánvalóan a román iskolák tanárellátásáról van szó). A román görög-katolikusok némileg jobban állnak a bölcsészkaron, míg a görögkeletiek a természettudományin – amiből világosan tükröződik, hogy magyar görög-katolikus püspökségek is működven, a görög-katolikus románok a magyar állam ideológiai szimbolikus tudását inkább vállalták, mint az inkább a Kárpátokon túlról és túlra tájékozódó görögkeletiek.

Az Erdélyen kívüli Magyarország északkeleti területei viszonylag közel vannak: ezt mutatja a szlovák népesség 6 %-os jelenléte is, felülreprezentációjuk a természettudományi karon 1,3 szoros.

Az időtengely előrehaladásával a tudományegyetemen belül a bölcsészek aránya erősödött: ez még inkább kiemelte a kolozsvári tudományegyetem református jellegét.

Felhasznált irodalom:

- Gyáni Gábor: Forráskritika és bizonyítás. Viszontválasz Karády Viktornak. „Buksz 10” (1998): 20-28.
- Karády Viktor – Kozma István: Családnév és nemzet. Névpolitika, névváltoztatási mozgalom és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a reformkortól a kommunizmusig. Budapest, Osiris, 2002, 378.
- Karády Viktor: A kolozsvári egyetem medikusai a magyar orvosi piacon (1872-1918). (Les étudiants en médecine de l'Université de Kolozsvár sur le marché médical hongrois), *Educatio*, (Budapest), 2002/2, 237-252.
- Karády Viktor: Felekezeti szegregáció a magyar gimnáziumi piacon (1867-1944). In Nagy PT (szerk.): Oktatáspolitikai és vallásszabadság. Állam-egyház-iskola-társadalom a 20. században. (Új Mandátum, Budapest . 2001)
- Karady, Victor – Nastase, Lucian: The University of Kolozsvár/Cluj/Cluj and the Students of the Medical Faculty (1872-1918). Cluj, Ethnocultural Diversity Resource Center, Budapest-New York, Central European University Press, (2004), 392.
- Karady, Viktor – Nagy, Peter Tibor: Educational Inequalities and Denominations. Database for Transylvania, 1910. Budapest, (2010) WJLF.
- Nagy Péter Tibor: A kolozsvári bölcsészkar és természettudományi kar hallgatóságának felekezeti rekrutációja (1872-1918). In: Magyar pedagógia, ISSN 0025-0260 , 2006. (106. évf.), 1. sz., 5-28.
- Nagy Péter Tibor: The University of Kolozsvár/Cluj and the Students of the Humanities and Science Faculties (1872-1918). In: Intelectualii si societatea moderna. Repere central-europene. Szerk: Cornel Sigmirean. Targu-mures, 2007. Editura Universitatii „Petru maior” 339-370.
- Nagy Péter Tibor: The Problem of the Confessional Recruitment of the Students at the Faculties of the Humanities and Science of the Transylvanian University. In: Historical Social Research Vol 33, (2008) 2 No. 124.
- Nagy Péter Tibor: Egy ortodox zsidó közösség a helyi társadalomban. Iskolakultúra, 2010. (20. évf.) 7-8. sz. 84-94.
- Szögi László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1789-1919. Budapest, ELTE Levéltár, 2001.

A szerző címe:

Nagy Péter Tibor

DSc., egyetemi tanár

nagy.peter.tibor@gmail.com